

До 150-річчя опери написання і прем'єри

Опера «Запорожець за Дунаєм» – перша українська національна опера

Значення «Запорожця за Дунаєм» у вітчизняній музичній культурі:

- ✓ незадовільні умови для розвитку української опери;
- ✓ створення перших національних опер у середині XIX ст.;
- ✓ «Запорожець за Дунаєм» – перша повноцінна українська опера, класичний зразок лірико-комічного жанру;
- ✓ відбиття демократичних тенденцій у цій опері;
- ✓ всенародна любов

Опера на Україні в XIX ст. розвивалась за вкрай несприятливих обставин. Вона прокладала собі шлях в умовах жорстких національних утисків і нещадного переслідування з боку царського уряду, жанровий перелік музично-театральних композицій штучно обмежувався побутовою ліричною або комічною спрямованістю. Талановита українська молодь не могла дома діставати належної професійної підготовки. Проте, не зважаючи на перешкоди, українські композитори звертались до оперного жанру, який у XIX столітті був надзвичайно поширеним у Європі і служив показником рівня музичного розвитку будь-якої національної композиторської школи.

Початок формування української опери вказує на «Наталку Полтавку» (1819) І.Котляревського. Вона займає проміжне положення між музично-драматичною виставою та, власне, оперою з її визначальною специфікою. Перші ж успіхи у створенні композицій, що відповідають законам оперної драматургії, відносяться до середини XIX ст. і пов'язані з іменами композиторів С.С.Гулака-Артемівського, П.Сокальського, А.Вахнянина та М.Лисенка.

Опера «Запорожець за Дунаєм» С.С.Гулака-Артемівського є першою повноцінною національною українською оперою за змістом та особливостями

музичної мови. Нотний текст опери у повному викладі зберігся до нашого часу і дозволяє скласти цілісне уявлення про її самобутність. Слідуючи особливостям лірико-комічного оперного жанру, С.С.Гулаку-Артемовському вдалося створити його яскравий і довершений зразок. «Запорожець за Дунаєм» – народний реалістичний твір, написаний з великою майстерністю і чудовим знанням вокалу, – став першим класичним зразком української опери лірико-комічного жанру.

Талановитий витвір С.С.Гулака-Артемовського уже скоро півтораєста років користується популярністю у широкого загалу слухачів та глядачів. Опера сприймається невід’ємною частиною української музично-драматичної культури. С.С.Гулак-Артемовський був справжнім поціновувачем рідного фольклору, добре знав український народний музичний театр. Він прагнув розкрити у своєму творі типові риси національного характеру і побут батьківщини. Причина всенародної любові до «Запорожця» – у життєвій переконливості, народності та привабливості наароджених образів, у яскравій художній правдивості музики, котра увібрала в себе як досягнення професійної музичної культури, так і багатий досвід народної творчості.

Як і кращі виразники прогресивного музичного мистецтва, С.С.Гулак-Артемовський вивів на оперну сцену представників свого народу, показав їх з великою любов’ю і теплотою, утверджуючи тим самим реалістичні і демократичні тенденції. Сила опери – не лише в реалістичному змалюванні життя простих людей, а в патріотичній ідеї, що стала домінантою і наповнила твір патріотичним смислом: особисті почуття нероздільні з почуттями відданості вітчизні.

Всенародна любов

Опера сприймається невід’ємною частиною української музично-драматичної культури. На основі рідного фольклору, традицій українського народного музичного театру (вертеп, водевіль) С.С.Гулак-Артемовський талановито змалював у своєму творі побут батьківщини та типові риси національного характеру.

Причина всенародної любові до «Запорожця» – у життєвій переконливості, народності та привабливості образів, створених із великою любов’ю та теплотою, у яскравій художній правдивості музики, котра увібрала в себе як досягнення професійної музичної культури, так і багатий досвід народної творчості.

Фрагмент відео-версії опери 2007 року, реж. М. Засєєв-Руденко

Сила опери – не лише в реалістичному змалюванні життя простих людей, а і в **патріотичній ідеї**, що стала домінантою і наповнила твір патріотичним смислом: особисті почуття героїв «Запорожця» нероздільні з почуттями відданості вітчизні.

Історія написання і сценічна доля:

- ✓ успішна прем’єра в Петербурзі (1863);
- ✓ українські прем’єри майже через 20 років;
- ✓ популярність опери в ХХ ст.;
- ✓ спроби музичного редагування

«Запорожець за Дунаєм» С.С.Гулака-Артемовського – це вершина у творчості композитора. Видатний український оперний співак, який вимушений був проводити своє життя поза межами батьківщини (переважно у Петербурзі), у своїй небагатій

композиторській спадщині ніколи не поривав з рідним краєм. Появі його єдиної справжньої опери «Запорожець за Дунаєм» передувало звертання Гулака-Артемовського до жанрів обробки українських пісень і танців, нескладних музично-театральних п'єс дивертисментного типу («Картина степового життя циган», «Українське весілля», «Ніч під Івана Купала»). Якоюсь мірою вони підготували ґрунт і нагромадили творчий, власне, композиторський досвід в галузі музичного театру.

Праця над оперною партитурою була закінчена у 1862 році. С.С.Гулаку-Артемовському в оркестровці надавав допомогу капельмейстер Маріїнського театру Костянтин Лядов.

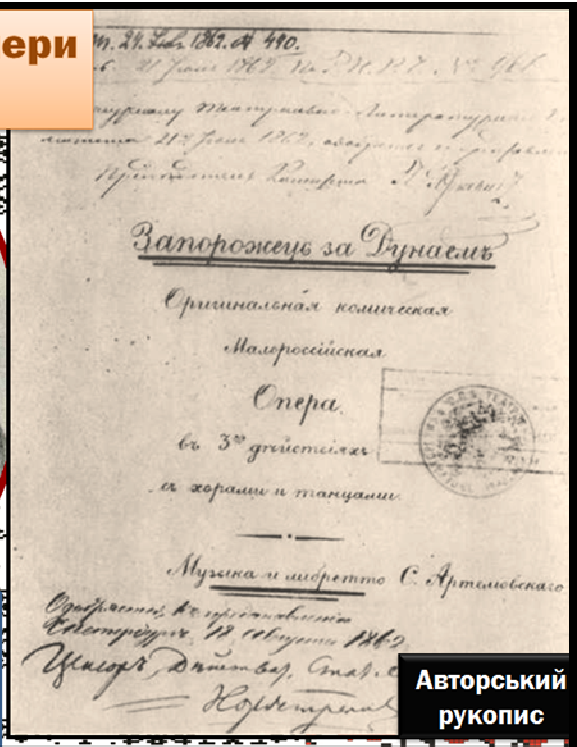
Перша постановка «Запорожця за Дунаєм» відбулася в Петербурзі на сцені Маріїнського театру 14 квітня 1863 року. Вистава мала неабиякий успіх. У ролі Карася неперевершено виступив сам автор. Критика відмічала талановиту інтерпретацію головної ролі: «...Артемовський у повному блиску показав свій комічний талант: (...) в особі Карася відтворив вірний тип запорожця» (*Українська музична література від найдавніших часів до першої половини XX ст. у трьох частинах.. Музичне мистецтво України у XIX ст. Ч.2. Кн.1. – Тернопіль, 2002, с. 134*). Опера з незмінним успіхом декілька разів ставилась у Петербурзі та Москві протягом 1863 – 1865 років. Через цензурні заборони після виходу Валуєвського циркуляру твір, написаний правдивою музичною мовою, був знятий з репертуару, а партитура здана в архів.

Створення (1862) і постановка опери «Запорожець за Дунаєм» (1863)

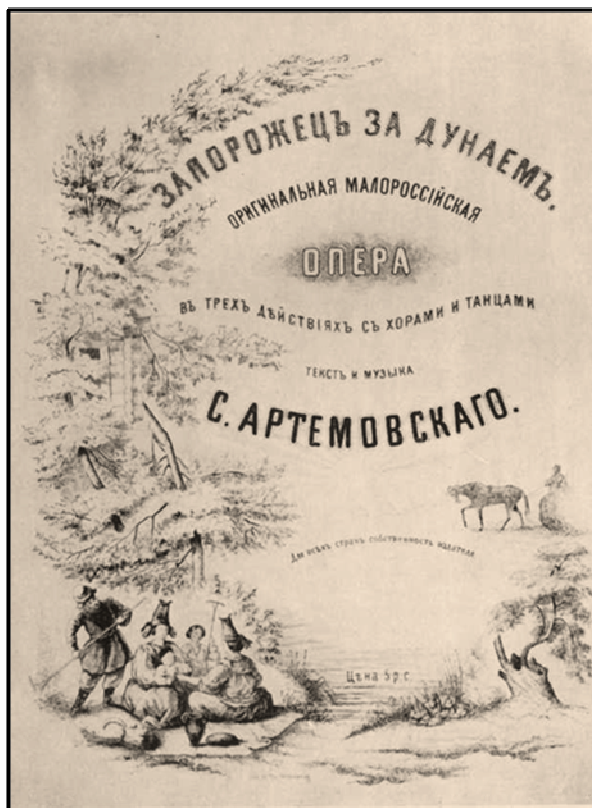

М.КОСТОМАРОВ
український і російський
історик, подав ідею сюжету
«Запорожця за Дунаєм»

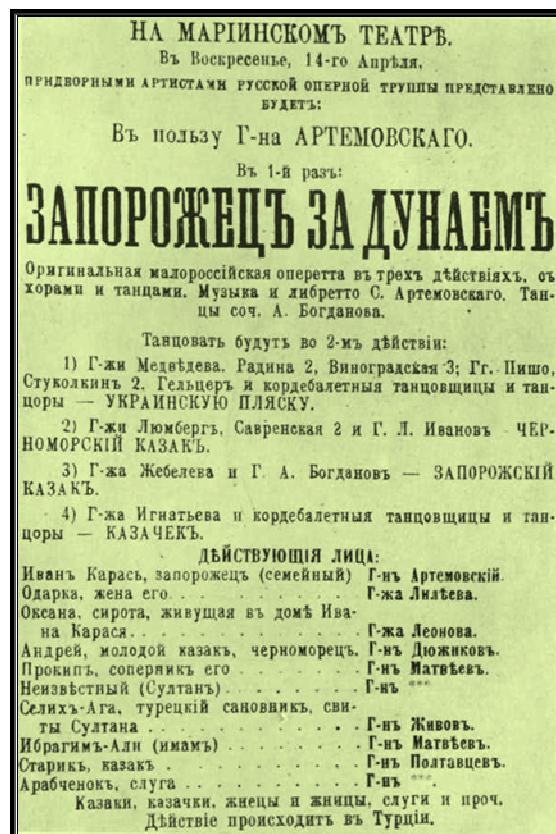
К.ЛЯДОВ
капельмейстер
Маріїнського театру,
допомагав в оркестровці

**Авторський
рукопис**

Обкладинка першого видання клавiру опери

Афіша першої вистави в Петербурзі

Патріотична ідея, реалістичне втілення і достоїнства вокального письма піднесли оперу «Запорожець за Дунаєм» на класичний рівень українського мистецтва. Утім в обстановці гонінь на українську культуру зі сторони царизму, вона вперше побачила Україну майже через десятиліття після смерті автора.

Сценічна доля	
1. Прем'єрний показ: 1863 рік – Маріїнський театр у Петербурзі	3. Заборона опери під впливом Валуєвського циркуляру.
2. 1864 рік – ряд вистав у Большому театрі (Москва)	5. Радянські часи: Відновлення сценічного життя. Опера поставлена в Київській (з 1934), Харківській (1926, 1938) та Дніпропетровській (1940) операх, а також у театрах Куйбишева (1939, 1953), Горького (1939), Алма-Ати (1941), Свердловська (1942), Фрунзе (1944), Баку (1944), Кишинєва (1946), Новосибірська (1946, 1954), Мінська (1951), Душанбе (1953), Таллінна (1954), Улан-Уде (1954), Вільнюса (1955) й інших міст. На сьогодні «Запорожець за Дунаєм» залишається однією із найпопулярніших українських опер, що ставиться в оперних театрах України та за кордоном.
4. Українські прем'єри 1881 рік – Львів, театр національного українського товариства «Руська бесіда» включив оперу до постійного репертуару. 1884 рік – постановка труп М.Старицького, прем'єрний показ у Ростові-на-Дону (М.Кропивницький – Карась, М.Заньковецька – Оксана); подальші покази у містах Російської імперії.	6. Спроби редагування опери у пер. пол. XX ст. Серед редакторів – В.Овчинников, С.Людкевич, В.Йориш, О.Горілий. Основа сучасних постановок – авторська редакція з невеликими доповненнями О.Горілого (вставна арія Оксани «Прилинь...», увертюра).

Першість у поверненні «Запорожця за Дунаєм» на українську сцену належить Галичині: 1881 року у Львові оперу С.С.Гулака-Артемовського поставив театр

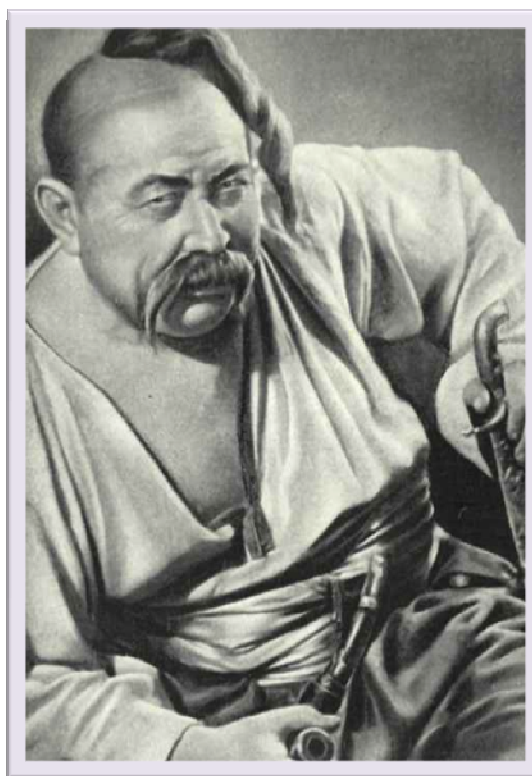
громадського національного українського товариства «Руська бесіда», і з того часу вона увійшла до його постійного репертуару.

Відродження опери на Великій Україні наступило тільки після 1881 року, коли, нарешті, дещо послабились жорстокі заборони Емського указу і стало дозволено виставляти українські п'єси. Тоді «Запорожця за Дунаєм» С.С.Гулака-Артемовського підготувала до сцени у Ростові-на-Дону (11 квітня **1884** року) українська театральна труппа під керівництвом Михайла **Старицького**. Ролі виконували видатні артисти – Марко **Кропивницький** (Карась), Марія **Садовська-Барілотті** (Одарка), Марія **Заньковецька** (Оксана).

Пізніше роль Карася увійшла до основного репертуару П.Саксаганського, М.Садовського і інших майстрів української сцени. Традиція тлумачення опери, що яка від Кропивницького, зовсім не зводиться до історії взаємин Карася і Одарки. За свідченням видатного радянського актора І.Мар'яненка, в постановці Кропивницького «як основний мотив звучали лірика, кохання і туга за рідною землею». У його виконанні характерно-комедійні риси Карася поєднувалися із патетичними. Це ж поєднання гумору і романтики було характерне для Садовського. Найталановитішим виконавцем ролі Карася після Кропивницького був Саксаганський. Його Карась не стільки боявся Одарки, скільки дратував її, радів її гніву; він не такий простий, як здається; до турків відноситься іронічно, жартуючи навіть над султаном.

**Марко Кропивницький
у ролі Карася**

**1950-ті роки   У ролі Карася народний артист
СРСР І.С.Таторжинський**

У ХХ столітті (радянський час) опера С.С.Гулака-Артемовського отримала всенародне визнання. Непідробний реалізм, національна характерність образів, іскристий гумор, мелодичне багатство забезпечили творові С.С.Гулака-Артемовського тривале сценічне життя і незмінну популярність серед найширших кіл слухачів. Тепер вона постійно ставиться не лише професійними театрами, але і аматорами.

Серед талановитих виконавців, у першу чергу, відзначимо класичні інтерпретації головних ролей у виконанні Івана **Паторжинського** (Карась), Марії **Литвиненко-Вольгемут** (Одарка), Івана **Козловського** (Андрій), Зої **Гайдай**

(Оксана), Михайла **Гришка** (Султан). Відомо, що «Запорожець за Дунаєм» збирав численні оплески у багатьох оперних театрах поза межами України.

Надзвичайно широка популярність опери «Запорожець за Дунаєм» С.С.Гулака-Артемовського не раз спонукала постановників вносити зміни в лібрето. Вони прагнули надати камерній за характером оркестрового супроводу опері рис монументальності, видовищності. Особливі прагнення стосувалися «виправлення» образу Султана, який в оригіналі трактований явно ідеалізовано. Серед редакторів опери С.С.Гулака-Артемовського – В.Овчинников, С.Людкевич, О.Горілий, але час засвідчив, що найкраща музичний варіант – авторський. Нині твір іде в редакції С.С.Гулака-Артемовського з невеликими доповненнями (вставна арія Оксани «Прилинь...», увертюра), скомпонованими О.Горілим – українським диригентом та театральним композитором початку ХХ ст.

ЛІБРЕТО створено **С.С.Гулаком-Артемовським** на основі умисне хибно трактованого історичного факту про повернення задунайських козаків на Україну.

ПЕРЕДІСТОРІЯ СЮЖЕТУ: Після знищення Запорізької Січі (1775) чимало козаків попросили прихистку у султана. На підвладній туркам території виникла Задунайська Січ. Турецький уряд намагався використовувати запорожців як військову силу, направлену проти Росії. Під час російсько-турецької війни (1828) частина козаків на чолі з отаманом О.Гладким повернулася воювати на батьківщину. Саме ці події, поза сумнівом, послужили джерелом задуму опери,

але автор вільно їх переосмислив і переніс у кінець XVIII ст.

СЮЖЕТНА ЛІНІЯ «Запорожця за Дунаєм» розкривається за традиціями романтичного мистецтва середини ХІХ ст.: закохані Оксана, що проживає на чужині, та козак Андрій – перебіжчик з України – мріють повернутися в отчу сторону. Їх задумана таємна втеча не вдалась. Історія палкого кохання доповнюється комічними сценами з народного побуту. Інша пара героїв – бувалий запорожець Іван Карась та його дружина Одарка – весь час сваряться через життєві дрібниці. Дещо надуманим є ідеалізований образ Султана, який уважно прислухається до потреб своїх підданих

і після дружньої розмови з Карасем дарує підлеглим українцям очікувану волю.

Смисл опери не в любовних перипетіях і не у сімейних конфліктах, а в ідеї любові до батьківщини, пристрасному прагненні героїв, які не мислять свого майбуття без рідного краю, повернутися на Україну.

КОРОТКИЙ ЗМІСТ І СЦЕНАРНИЙ ПЛАН ОПЕРИ «ЗАПОРОЖЕЦЬ ЗА ДУНАЄМ» С.С.ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКОГО

I дія

Сцена Оксани: експозиція ліричної лінії	
№3 Романс Оксани „Місяцю ясний”	Рано-вранці Оксана – сирота, прийомна дочка Карася, збирається у поле жати. Вражена красою природи на світанку, вона виливає свої почуття туги за рідним краєм, за коханим.
№4 Хор поселенців	Пройнятий тугою. Українцям нелегко жити на чужині під владою турецького султана.
Сцена Карася: експозиція образу головного героя, експозиція комічної лінії	
З'являється Карась, він злегка напідпитку. №5 Пісня Карася „Ой щось дуже загулявся”	Розповідає про свої „пригоди” і мандри з товаришами за чаркою.
Розмовний монолог Карася, куди включена народна історична пісня „Ой сів пугач на могилі” (звучить у пів голосу без супроводу)	Згадує про славне козацьке минуле, тужить за рідним краєм.
Фінал дії, зав'язка комічної лінії	
№6 Дует Одарки і Карася „Звідкіля це ти узвся”	Сцена сімейної суперечки: Одарка розлютована, що Карась на декілька днів пропав із дому.

II дія

Сцена Султана і Карася	
Турецький Султан, інкогніто, відвідує українські поселення. Не довіряючи запорожцям, він хоче невпізнаним розвідати про їх наміри. №7 Каватина Султана	Султан вражений мальовничістю українського поселення. Навколишня природа видається йому ідилією. Його переповнюють благородно-ліричні почуття.
Розмовний діалог Султана та Карася.	Султан, побачивши Карася, вступає з ним у розмову з думкою випитати про наміри козаків. Карась розповідає незнайомцю про подвиги запорожців, здійснені ними в султанських походах. Він висловлює бажання зустрітися із султаном, щоб розповісти йому про мрію земляків повернутися додому. Незнайомий співбесідник обіцяє Карасю влаштувати нагоду попасти в палац, а також доставити необхідний для прийому турецький одяг.
№8 Каватина Карася „Тепер я турок, не козак”	Карась приміряє доставлене турецьке вбрання і жартівливо вдає із себе турка Урхана
Народно-побутова сцена свята урожаю	
Сцена свята урожаю	№9 Хор українців „Рідний край ми споминаєм” №10 – 14 Танцювальна симфонічна сюїта з 5 танців: №10 Танці №11 Український танок №12 Чорноморський козак №13 Запорізький козак №14 Козачок
Лірична сцена Оксани і Андрія	
№15 Пісня Оксани „Ангел ночі”	Оксана чекає на побачення свого коханого Андрія – перебіжчика через кордон. Краса нічної природи надихає її душу, сповнену ліричних почуттів і очікувань.
№16 Дует Оксани та Андрія „Чорна хмара з-за діброви”	Любовне побачення. Герої освідчуються в коханні та приймають рішення тікати на Україну.

III дія

Комічна сцена Одарки і Карася	
№17 Пісня Одарки „Ой казала мені мати”	Одарка сама. Вона з легким жалем згадує молодість і своє дітвство.
Розмовний діалог Одарки та Карася	Карась, задоволений, повернувшись із турецького палацу, жартома продовжує вдавати з себе турка Урхана і сповіщає спантеличеній Одарці, що збирається „завести собі гарем”.
№18 Дует Одарки та Карася „На туркених оженися”	Подружжя суперечка, гіркі нарікання Одарки, комічна бійка.
Драматична сцена: турки спіймали втікачів (Оксану та Андрія)	
№19 Марш	Турецька варта виводять закутих у кайдани Оксану і Андрія. Всі з хвилюванням збираються навколо.
№20 Квітет (Одарка, Карась, Оксана, Андрій, імам)	Вираження почуттів хвилювання перед очікуваною стратою спійманих втікачів.
№21 Речитатив Карася і хор	Стривожені Карась та його земляки випитують у представників турецької влади, що зараз відбудеться.
№22 Речитатив імама	Імам читає султанський фірман (указ), у якому султан дозволяє українцям повернутися до рідного краю, а також прощає перебіжчиків.
№23 Марш	Турки залишають українське поселення.
Щаслива розв'язка: вираження патріотичних почуттів	
Розмова Карася з односельцями	Карась розповідає присутнім про свій візит до султана, про те, що він попередив султана про намір українців підняти повстання, якщо їх не відпустять. Карась по-батьківськи дорікає молодим і прощає їх.
№24 Арія Андрія з хором „Владико неба і землі”	Андрій від імені присутніх виражає почуття святої високої любові до рідної України.
№25 Фінал „Там за тихим, за Дунаєм”	Загальні радощі і веселощі: скоро додому на батьківщину.

Жанрові особливості

побутова лірико-комічна опера,
збагачена рисами українського драматичного театру,
опери-буфа та зінгшпіля

Будова

Опера складається з 3-х дій, які відбуваються в одному і тому ж місці – селі на березі Дунаю, біля хати Карася.

В кожній дії сюжет розгортається шляхом чергування розгорнутих і замкнених музичних номерів із розмовними вставками-діалогами.

ГЕРОЇ:

ліричні – Оксана та Андрій, комічні – Карась та Одарка; яскраве втілення у їх характеристиці рис українського національного характеру; загальні та музичні основи

Образи головних героїв – Івана Карася (бас), Одарки (сопрано), Андрія (тенор), Оксани (сопрано) наділено кращими рисами, притаманними українському характеру: сміливість, чесність, відданість, спритність, дотепність.

В образах ліричних героїв – **Оксани** та **Андрія** – уособлено чисті і високі почуття: любов до вітчизни, палке кохання, позбавлене будь-яких корисливих розрахунків. Їх музична характеристика відзначається задушевним, проникливим звучанням, елегантними вальсовими мелодіями і спирається на виразні засоби українського побутового романсу.

Іван Карась (бас) – досвідчений (йому десь 45 – 50 років), хоробрий і відважний запорожець, який живе інтересами своєї батьківщини. Вимушений за велінням долі опинитися на чужій стороні, він сумує за рідним краєм і, не знаючи куди себе подіти, на жаль, інколи прикладається до чарки. С.С.Гулак-Артемівський показав свого героя як людину жвавого, оптимістичного характеру, товариського, любителя пожартувати. Через вимушені жанрові особливості своєї опери, автор у музичній характеристиці Карася, зацентрував зовнішній стиль поведінки героя (жарти та гумор), а «серйозна» частина його особистості розкрита пунктирно в розмовних епізодах, а також у фіналі, де Карась виливає тугу за рідним краєм. Композитор дає своєму герою багатопланову характеристику: він не лише дотепний, винахідливий, чи боязливий у спілкуванні зі своєю бравною дружиною Одаркою, він ще й люблячий батько, котрий переживає за долю прийомної дочки – сироти Оксани.

Досить багатогранно і колоритно в опері розкрито **образ Одарки** (сопрано, 35 – 40 років) – енергійної, трохи сварливої, але здатної на теплі почуття жінки Карася. Доведена до краю гульками і випиваннями чоловіка, Одарка весь час з ним лається. Проте, як і в характеристиці Карася, автор наділив її різноманітними рисами: в сольній характеристиці-арії з III дії Одарка постає ліричною героїнею, з жалем згадуючи свою молодість. У Квінтеті вона переживає за долю Оксани. З її уст у фіналі виливається найсокровенніша мрія співвітчизників: «Україно, рідний краю, серцем я тебе бажаю...».

**Народна артистка
М.І.Литвиненко-Вольгемут
у ролі Одарки
1950-ті роки**

Основа музичної мови комічної пари ґрунтується на використанні ритмо-інтонацій жартівливих і танцювальних пісень, а також на залученні деяких прийомів з італійської опери-буфа.

Султан (баритон) не отримав в опері яскравої індивідуалізованої характеристики. Його постать, з цензурних міркувань, ідеалізована – це мудрий і благородний правитель, який висловлюється у музиці зворотами і прийомами, властивими італійській оперній кантилені.

Риси музичної драматургії

- ◆ **яскравий національний колорит;**
- ◆ **провідна роль музики у втіленні ідейно-тематичного змісту;**
- ◆ **номерний тип опери;**
- ◆ **прояв «буфонних» рис;**
- ◆ **особливості застосованих оперних форм :**
  - куплетні – у аріях , наскрізного розвитку – в ансамблях;**
- ◆ **драматургічні лінії :**
  - 2 основні – лірико-романтична і комічна**
  - і 2 доповнюючі – народно-побутова і східна.**

Опера виявляє яскравий національний колорит у музичній мові, пройнята патріотичними мотивами, здоровим народним гумором і світлою лірикою.

У «Запорожці за Дунаєм» С.С.Гулак-Артемовський зберігає розмовні діалоги, що, як відомо, стосується характерних рис жанру комічної опери взагалі (наприклад, як у німецькому зінгшпілі). У своїй опері композитор продовжив також і національну традицію, яка на той час склалась у вітчизняному театрі – традицію побудови українських вистав у вигляді розмовних п'єс з музичними номерами. Проте, якщо там переважали розмовні діалоги, то в «Запорожці за Дунаєм» домінує музика. Крім того,

С.С.Гулак-Артемівський використав ще й декілька речитативів у партії Карася (№№21, 22 оперного клавіру). Але функції музики і розмовних текстів тут повністю змінюються: музика стає головним драматургічним засобом, а діалоги – лише доповненнями. Через музику вимальовуються образні характеристики персонажів, відбуваються вузлові моменти сценічної дії. Музика стала основним носієм патріотичної ідеї опери. В численних музичних номерах (романс Оксани «Місяцю ясний» з I д., арія Андрія з хором «Владико неба і землі» з III д., дует Оксани і Андрія «Чорна хмара з-за діброви» з II д., фінал «Там за тихим, за Дунаєм») як лейттема втілюються образи любові до батьківщини, туги за рідним краєм.

Слід підкреслити, С.С.Гулак-Артемівський не підбирав (як це на той час було прийнято в українському театрі) народні мелодії, а складав оригінальні сольні арії, також він широко застосовував вокальні ансамблі і сцени. Саме тому, «Запорожець за Дунаєм» виявився першою справжньою українською оперою.

«Запорожець за Дунаєм» – це опера **номерного** типу: її розгортання складається із чергування замкнених цілісних музичних номерів, які дають портретну характеристику героям або розкривають поворотні моменти сюжету. Кожна дійова особа наділена однією або кількома музичними портретами (арія, каватина, пісня), кожен дію завершує сцена більш складної форми (дует Одарки і Карася «Звідкіля це ти узявся», дует Оксани і Андрія «Чорна хмара з-за діброви» і фінал «Там за тихим, за Дунаєм»).

У музичній мові та драматургії «Запорожця за Дунаєм» проявились риси не тільки національні, в ній ясно прослідковуються прояви італійської **опери-буфа**. Підсумовуюча функція фінальних ансамблів – цей типовий для жанру італійської комічної опери драматургічний засіб дотепно і вміло перенесено на рідний ґрунт. Тут є обов'язкова для опери-буфа щаслива розв'язка основного конфлікту, проте в лібрето С.С.Гулака-Артемівського значно менше заплутаного і перевантаженого побічними колізіями, ніж це було притаманно італійським зразкам.

Інша традиційна ознака італійської комічної опери – наявність у розгортанні сюжету двох паралельних драматургічних ліній – ліричної та комічної. У «Запорожці за Дунаєм» вони представлені двома парами головних персонажів: лірична – Оксана і Андрій, комічна – Карась та Одарка. Кожну із двох основних дійових пар композитор наділяє відповідною інтонаційною сферою: український побутовий романс і народна жартівливо-танцювальна пісня з «інкрустацією» окремими елементами жанрів ліричної пісенності, голосінь, утім використаних з гумористичним відтінком відповідно до комедійних ситуацій. Саме для підкреслення комізму музично-образних характеристик С.С.Гулак-Артемівський майстерно застосовує, залишаючись в українському «саунді», окремі прийоми італійської опери-буффа (зокрема, відмітимо в музичній мові використання прийому скоромовки і «тупцювання» в комічній партії баса – Карася).

Окремі сольні епізоди демонструють яскраво виражений народнопісенний характер як у розумінні мелодики, так і куплетної будови. Деякий виняток становить Каватина Султана та Арія Оксани з II дії, де композитор використав у побудові принцип наскрізного розгортання. В ансамблевих сценах (дуетах) С.С.Гулак-Артемівський прагне розширити композиційні рамки і створює сцени наскрізного розвитку з динамічною дією.

У драматургії опери поєднуються 4 лінії: дві основні (лірична – Оксана й Андрій, комічна – Карась і Одарка), і дві ліній як доповнення (народно-побутова і східна – Султан та його слуги). У характеристиці персонажів, які представляють зазначені драматургічні лінії, С.С.Гулак-Артемівський послідовно дотримується обраних жанрово-інтонаційних сфер, засобами яких створює живі, переконливі образи, котрі демонструють різноманітні риси національного характеру.

Лірико-романтична лінія в опері

“Запорожець за Дунаєм” С.С.Гулака-Артемовського

Ліричні персонажі: **ОКСАНА** (сопрано) – прийомна дочка Карася;
АНДРІЙ (тенор) – молодий козак, перебіжчик з України.

Важлива особливість розкриття ліричної лінії полягає у тому,
що вона є **НОСІЙ ПАТРІОТИЧНОЇ ІДЕЇ** опери.

ІНТОНАЦІЙНА ОСНОВА ліричної лінії – опора на стилістику
української народної пісні-романсу

Н
О
М
Е
Р
И

Романс Оксани «Місяцю ясний» (I дія: №3);
Пісня Оксани «Ангел ночі» (II дія: №15);
Дует Оксани і Андрія «Чорна хмара з-за діброви» (II дія: №16);
Квінтет «В нещасливій нашій долі» (III дія: №20);
Арія Андрія з хором «Владико неба і землі» (III дія: №24);
Фінал «Там за тихим, за Дунаєм» (III дія: №25)

Комічна лінія в опері

Комічні персонажі:

Іван **КАРАСЬ** (бас) – запорожець 45-50 років;
ОДАРКА (сопрано) – його жінка 35 років.

ОСОБЛИВІСТЬ розкриття комічних персонажів полягає у їх **різноплановому**
образному висвітленні – комічні риси поведінки героїв у сімейних сварках
переплітаються із серйозними рисами характеру.

ІНТОНАЦІЙНА ОСНОВА комічної лінії – риси жартівливо-танцювальних українських
пісень, частково «інкрустовані» елементами з ліричної пісенності, голосінь,
використаних із гумористичним відтінком. Українські складові доповнюються
окремими прийомами, показовими
для опери-буфа (скоромовки і репетиції у швидкому темпі).

Н
О
М
Е
Р
И

Образ Карася (Пісня Карася «Ой щось дуже загулявся» (I дія: №4),
Каватина Карася «Тепер я турок, не козак» (II дія: №8);
Образ Одарки (Пісня Одарки «Ой казала мені мати» (III дія: №17);
Їх комічні зіткнення у дуетах (Дует «Звідкіля це ти узявся» (I дія: №6),
Дует «На туркених оженюся» (III дія: №18).

У «Запорожці за Дунаєм» проявився талант С.С.Гулака-Артемовського не лише як композитора – щедрого мелодиста, але і як драматурга, оскільки опера відзначається сценічністю.

Непідробний реалізм, національна характерність образів, іскристий гумор, мелодичне багатство забезпечили творові С.С.Гулака-Артемовського тривале сценічне життя і незмінну популярність. Значним досягненням митця є правдивість і природність народних образів, яскрава національна виразність музики, що створювалась здебільшого не цитуванням, а через написання авторських тем, близьких до народних пісень. С.С.Гулак-Артемовський використовував переважно інтонаційність народної ліричної пісні-романсу, танцювальний фольклор, іноді – кантову стилістику. Це – перша в українській професійній музичній культурі цільна за

формою і жанрово-стилістичними ознаками лірико-комічна опера. Велика заслуга композитора полягає в тому, що він, залучивши елементи європейських оперних жанрів, наблизився до створення повноцінної народно-національної опери складної будови і серйозного високого змісту. яка остаточно відкристалізувалась у творчості М.В.Лисенка.

Укладач: Л.М.Яворська (2013)